

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА ПО БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на

дисертационен труд

за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

по професионално направление 2.1. Филология,

докторска програма „Фолклористика“ - Културна антропология

на тема:

ДАНТЕЛАТА: КУЛТУРНИ ТЕХНОЛОГИИ
И СОЦИАЛНИ ПРАКТИКИ

Докторант:

Бистра Кунчева Писанчева

Научен ръководител:

доц. дфн Николай Георгиев Папучиев

София, 2021

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита
на заседание на катедрата по Българска литература
при СУ „Св. Климент Охридски“
на 9 февруари 2021 г.
Работата съдържа 520 страници.

Научно жури за публичната защита на 8 юли 2021 г.:

Председател:

Доц. д-р Тодор Христов

Членове:

Проф. д.и.н. Лозанка Пейчева

Доц. д.ф.н. Николай Папучиев

Доц. д-р Гергана Попова

Доц. д-р Николай Вуков

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Мотивировка и актуалност на темата. Цел и задачи на изследването.	4
2. Структура и съдържание	
2.1. Глава 1. История на дантелата	9
2.2. Глава 2. Технологични модели в дантелата	18
2.3. Глава 3. Езикът, на който се говори за дантела	36
2.4. Заключение	41
2.5. Приложения	43
3. Публикации по темата на дисертационния труд	44

1. Мотивировка и актуалност на темата. Цел и задачи на изследването.

Дантелата не изпълнява конкретна материална функция. Създадена като предмет за разкош, тя има естетическо предназначение, маркира регионални различия в облеклото и му придава ясно открояваща функция.

В миналото правенето на дантела е занаят, практикуван от хиляди плетачки в продължение на векове, за да се осигури материал за украса на дрехите и домовете на заможните аристократи, за отличаване на привилегированата класа. В съвременното правенето на дантела се дефинира като хоби и приложно изкуство.

За да остане устойчиво и в бъдеще, подобно изкуство на правене трябва да се практикува. Технологията за правене на дантела на совалки трябва да се развива, за да бъде жива и интересна за последователите, които на свой ред да я приложат и предадат на следващите поколения. Когато се изобретяват нови технически комбинации и се намират разнообразни приложения, тогава тази дейност се популяризира сред публики, които до този момент не я забелязват. Представянето на идеята за дантела не само като история на практикуването или като анализ на създадените изделия, а също като актуална в съвременното културна практика, би привлякло вниманието на по-широк кръг от изследователи.

Като се подхожда по необичаен начин към темата, се увеличава шансът за добиване на по-широка популярност на проблема с оцеляването на старинните занаяти и изкуства. Това прави възможна комуникацията извън обичайните общности, за да се увеличат носителите на това умение, които да поддържат развитието живо и така да се допринесе за запазване на тази част от нематериалното културно наследство на човечеството.

Обект на изследването са хората, които правят дантела.

Трябва се конкретизира, че когато в текста се говори за „дантела“, това предполага изделие, направено с технологията „плетене на дантела на совалки“ или „совалкова дантела“, известна в България като „калоферска“ или „брюкселска“. При тази технология нишките се преплитат с движения, направлявани от совалки, при което се получава материя, близка до текстила. Когато се споменава дантела, произведена с друга технология, това винаги ще е уточнено с посочване на типа на работа за създаването ѝ.

В представената накратко история на възникването и развитието на технологията на совалковата дантела, просъществувала в множество култури, се откроява основната ѝ историческа характеристика, а именно движението, промяната. Следвайки развитието на стиловете във всички проявления на изкуството, дантелата заема различно място и все по-голямо пространство в облеклото, в по-късни периоди преминава от дрехата в интериора, а днес се извежда от дома и се прилага в градската среда. Съвременни дизайнери и дантелиери се обръщат към традиционната технология, за да я пресъздадат по оригинален начин, с непозната и свежа употреба.

Многообразието на правенето на дантела до момента е разглеждано предимно като исторически процеси, технологични изследвания на производството и стилистични анализи на дантелените изделия.

Дисертационният текст има за цел наред с преглед на досегашните проучвания да се открият нови, различни сечения, през които да се изследва правенето на дантелата.

Основната задача е изследването на съвременните хора, които практикуват тази технология, разглеждането им индивидуално и като общност на хора със сходни интереси. Въпросите към обекта на изследване, съвременните практикуващи дантелиери, са в посока търсене и намиране на обяснение на сложни влияния, отношения, противоречия, предпочитания, които водят до съхраняване на старинните образци с възпроизвеждането на традиционни модели и успоредно с това до откриване на нови приложения на техническо ниво.

В миналото тези, които правят дантела, остават анонимни. Известни са хората, които използват произведената материя, тъй като техните портрети с дантелена украса са изобразявани през вековете. Процесът на усъвършенстване на технологията по създаването на дантелените изделия може да бъде разшифрован по нарисуваните образи с усложняващи се видове мотиви и увеличаваща се плътност. Но няма как да се разбере какви са проблемите и постиженията на анонимните дантелиери.

Днес хората, практикуващи плетене на дантела със совалки, говорят за своята дейност. Те се събират при посещения на демонстрации в музеи на дантелата, срещи, фестивали, изложби, празници. В дългогодишно общуване между хора на всякаква възраст от целия свят споделят своите проблеми и постижения, говорят за конфликти и успехи, работят за разгадаване на старинни

начини и преподават съвременни индивидуални открития. Темите, които се обсъждат, въпросите, които се задават най-често, са значими за развитието на практикуването днес. Един от най-важните е въпросът: Как да се съхрани достигналото до нас и да се предаде на следващите поколения? Правят се изводи и прогнози на базата на променящата се ситуация с бързо развиващи се технологии и възможност за комуникации, на различната мотивация на идващите попълнения от следващите поколения. С вглеждане в процесите на развитие, случващи се в историята на технологията, с привличане на млади практикуващи, които имат нови нагласи, очаквания, нов подход към обучението и правенето, както и различни идеи за приложение на изделията, е възможно умението да се предаде на следващите поколения.

Съществуващата в миналото мода налага употребата на дантелени елементи, търсенето се увеличава и гарантира добри доходи на практикуващите занаята. Днес е трудно да се достигне съвършенството на изработката на професионалистите от миналото, които са правели дантела през целия си живот. Това би отнело години от живота и няма как да бъде адекватно оценено. Днес възможностите за пазарна реализация не са същите. Затова сега на мястото на финансовия стимул се откриват други мотивации.

Правенето на дантела със совалки е вид технология, която не натоварва тежко физически практикуващия, това е една приятна за вършене с ръцете дейност, която носи удоволствие от разнообразното движение и удовлетворение от създаването на материя. Затова голяма част от хората правят дантела като хоби, което е любимо занимание в свободното време. Хората имат нужда да общуват на базата на споделеното удоволствие от правенето, за да разменят информация и да представят постиженията си, за да събудят любопитството на незапознатите с тяхната дейност.

В хода на изследването, направено сред тези хора, се търсят отговори на въпросите, които си задават те, въз основа на практическия опит. Поради важността на мнението на всеки един практикуващ е избран методът на биографичните разкази, чрез който се разкрива ролята на всеки един човек в културата. Това дава възможност да се състави обзорно обобщено представяне на социалните групи, интерпретиращо културната практика правене на дантела, като се фокусира върху индивидуалното във всяка една конкретна житейска мотивация.

След избора на метода на изследване е изготвена и методиката на изследването. Практическата част от работата е свързана с теренни проучвания. Тя има за цел общуване с хората, които правят дантела, и се осъществява по време на участия в международни срещи, изложби, фестивали, демонстрации, кръгли маси, конференции. Това дава възможност продължително да се наблюдават тенденциите в подбора на дантелени проекти, отношенията между дантелиерите и взаимоотношенията им с публика, организатори, журналисти и политици, обсъждане на обширни теми, свързани с проблематиката, издирване на литература, събиране на информация, организиране на срещи, семинари и изложби в България.

Намерението е да се достигне до субективните измерения за всяка значима за хората тема, свързана с правенето на дантела. Подбрани са дантелиери, представители на различни идеологически виждания за съхраняването на практиката и за вида на изделията, от различни страни, с опит в различни области на практиката. Предпочетени са хора, които познават същността на отношенията в общността и са изявили желание да говорят за това. С повечето от тях са поддържани дългогодишни контакти и многократно са водени разговори. Извършено е записване на разговори по време на мероприятия.

Реализирането на теренните проучвания се осъществява в продължение на четири години. Основен приоритет за осъществяване на изследването е желанието да се разговаря с хора от различни групи и да се стигне до отговорите и индивидуалната преценка на повече дантелиери.

Отговорите на хората в някои случаи са противоречиви, а в други - допълващи се в единодушие. Те създават една обща картина на правенето на дантела като социална практика, представяйки отвътре същността на групите и отношенията на хората помежду им, също към проблемите, свързани с прилагането на уменията. С оглед на доброто познаване на темата, отдавна и в детайли, интервюираните дантелиери оценяват социалните и културни измерения на дейността си като значими и актуални за науката. Изложенията на дантелиерите дават доказателства за същността на процесите, които се развиват в момента в света на дантелата.

Поради липса на проучвания и публикации по проблематиката, създаването на биографичните наративи могат да се приемат като цялостен изследователски процес, тъй като дават допълнителна информация за изследване.

Във фокуса на изследването са постиженията, мотивацията, проблемите, възмущенията на дантелиерите; как са организирани, как се учат, как плетат, как говорят за това, което правят. Какви са предпочитанията към инструментите и материалите, какво е мнението им за запазването на традицията и за развитието, какъв е индивидуалният път към готовия резултат, за постигането на изображението, как протича за всеки процесът на изграждане на материята.

С мненията на хората практиката и общностите на хората, които практикуват правене на дантела днес, са представени като живи, многолики, устойчиви. В разговорите се срещат предложения за научни, социални или практически решения на съществуващите проблеми, които също представляват предмет на изследването. С разказите им се обогатява информацията за особеното при практикуването, което се случва в тяхната общност, в техния район.

Проучването търси и отразява проблемните аспекти на темата и регистрира наличието на различни мнения, като по редица въпроси предпоставената хипотеза се преобръща и практическото развитие на разговора се различава от проектирания резултат, с което се обогатяват резултатите при търсенето.

Разговорите са проведени от края на 2016 до края на 2020 г. Те са свободни разкази, насочени от въпроси, с внимание и разбиране на темата. Поради доброто познаване на проблематиката и хората, при събирането на истории не са зададени еднакви въпроси на всички, тъй като хората желаят да споделят, да обяснят това лично усещане, случващото се в процеса на правене, което е индивидуално за всеки.

Дантелиерки от Аржентина, Италия, Франция, Швейцария, две от Испания, три от Русия и шест от България разговарят за процесите, проблемите и интересните факти, свързани с техните начини на правене на дантела. Всички отговарят на родния си език, преводът е на автора. Откъси от техните разкази се цитират в текста в курсив, като след всеки цитат има номер, който е съответен на поредния номер на интервюто от приложението. В някои случаи за изясняване на смисъла в скоби са посочени въпросите, които са зададени. С (8) са отбелязани реплики, въпроси, цитати или разкази, които представят лично мнение на автора.

Привърженик на правенето на традиционна дантела е само една от тях. Традицията може да оцелее, само когато се развива, е еднородният извод от разговорите с останалите. Две се определят като новатори, тъй като работите им

са авторски. Четири са новатори, творци, които създават изкуство, реализирано с технологията на плетене на дантела на совалки.

За представянето на мъжете в дантелата са получени отговорите на сходни въпроси от единадесет дантелиери, трима от Испания и осем от България. Разговорите с тях са проведени с различна цел, а именно да се докаже, че правенето на дантела не е ограничена територия само за жени. Макар обособени като отделна група, от техните отговори могат да се обобщят всички теми, които вълнуват дантелиерите.

В подхода към структурирането на дисертацията е отчетено, че поради слабата популярност на изследваната тема е подходящо да се въведат раздели, представящи същността на дантелата, преди проследяването особеностите на историята ѝ, за да се изясни природата на обекта на изследване.

2. Структура и съдържание

2.1. Глава 1. История на дантелата

В Първа глава се представя правенето на дантела като вид човешката дейност, проблематизира се въпросът дали е изкуство или занаят, изяснява се какво е съвременна дантела. Изяснява се каква е същността на совалковата дантела, как се дефинира и как може да се сравни с други видове ръкоделия. Представя се историята, появата и развитието на дантелата по света. Проследява се историята на дантела в България, особеностите на развитието на совалковата дантела у нас и кои са обективните условия, от които зависи разпространението на практиката.

2.1.1. Правенето на дантела като практика

Технологията за правене на дантела като конкретна част от човешката култура в отделни периоди в различни общества е част от дейността на хората и влияе върху техния начин на живот, заетост и потребление, а като продукт на работата води до икономическо благополучие или разорение поради прекомерна употреба.

Фактът, че в продължение на седем столетия продължава да се създава дантелена материя, като умението да се работи се предава от човек на човек, говори за устойчивост на тази човешка практика.

Дантелата е тленно и разруσιμο творение и поради това до наши дни достига малка част от създадените оригинални образци. Свидетелство за еволюцията на тази материя може да се открие в портретите на благородниците, изрисувани прецизно в най-дребния детайл. Всеки, който иска да демонстрира богатство или власт, е трябвало да плати скъпо за късовете изящна материя, белег на разкош и каприз, показател за социален и имуществен статус.

Развитието на технологията за правене на дантела е наложено от това все по-засилващо се търсене. За да се произведе достатъчно дантелена материя за употреба от аристократите, в техниката се обучават хиляди жени поколение след поколение.

Правенето на дантела е и занаят, и изкуство. В техническо отношение претърпява развитие през вековете към усложняване на работата, за да се получат все по-изразителни и сложни начини за сътворяване на материя, докато в последните десетилетия се наблюдава обратният процес, на опростяване на техниката, за да се работи по-бързо и практично.

Дантелата, която се прави в съвременното ни, е основана на същите технологични елементи, които изграждат традиционните материи. Все още се правят модели, неизменни от създаването им и до наши дни. Наред с наследените умения, днес находчиви практикуващи въвеждат свои изобретения и комбинират техниките по неочакван начин. Така правенето на дантела получава възможност да съществува по нов начин, като се прояви в нови материални превъплъщения.

Дискусии какво е модерно изкуство се водят и в света на дантелата. Тези спорове понякога водят до конфликти и отстояване на различни позиции.

2.1.2. Особености на совалковата дантела

Какво е дантела? От една страна, терминът означава вид материя, текстил, от друга, е събирателно понятие за изделията, отговарящи на този критерий, от трета, означава няколко технологично различни начина за работа, от четвърта, назовава конкретното изделие.

Дефиницията, предложена в този дисертационен труд, се основава на опита и наблюденията на автора, и е следната:

Дантелата е материя, която е оформена от плътни и рехави участъци, които образуват ивици, фигури и фон. Според предназначението и употребата на материята зрително се възприемат или наличието, или отсъствието на тъкан. С правенето на дантела се създава ново изделие, изработено от нишки.

Самостоятелните елементи могат да се използват вместо тъкан. Ивиците дантела могат да се съединят и да изградят каквато трябва по размери площ. Заграденото от плътност празно пространство очертава нова фигура и предлага на наблюдаващия допълнително визуално предизвикателство, тъй като те трябва да се открият и да се видят.

Получените при подредбата на запълнени прозрачни участъци фигури се възприемат сложно, в зависимост от това кое се наблюдава.

В този раздел се представя сравнение между дефиниции и термини, дават се примери на чужди езици.

От гледна точка на технологичните разновидности, при конкретизиране на процеса на създаване на материята се забелязва технологичната разлика при работа. Тогава може да се уточни, че при совалковата дантела нишките се преплитат, както когато се тъче; при шитата дантела „кене” и „генерифе“ се шият с игла; при „фриволите” и „макраме“ се връзват и стягат, при „филе” нишката се промушва и връзва, а след това се бродира върху получената мрежа.

Като сравнение на дантелата с текстила и бродерията се изтъква, че дантелата възниква след тъкането и бродерията. Тя може да надгражда вече изтъканата материя или да съществува самостоятелно.

2.1.3. История на дантелата по света

В издания през последните десетилетия се представят резултатите на проучванията на съвременни изследователи на историята на изкуството и по-конкретно на текстила. Във фокуса на тяхното внимание е историята на продукта „дантела“, на технологията на създаване, на начините на разпространение, на видовете употреба на материята в различните ѝ реализации. Другата посока на изследване е обусловена от интереса към особеностите на стилистиката на изработените дантели. Старинните дантели имат висока стойност както за изкуствоведите и музеите на дантелата, така и за колекционери и познавачи на периодите в процеса на развитие и разпространение.

Освен стила и особеностите на художествените изображения, е представена и историята на развитието на технологията на изработване като усложняване и опростяване на процесите, и анализ на всяко обективно историческо събитие, което влияе на икономическите условия или на формиране на нови етапи в употребата и механизмирането на производството.

В краткото представяне на появата и разцвета на правенето на дантела, направено в настоящия текст, се доказва напълно твърдението, че изучаването на цялостната конфигурация на историческите процеси и процесите на развитие на изкуството трябва да е взаимно обвързано.

Дантелата още от самото си появяване се превръща в занаят и поминък на населението най-напред във Венеция и Генуа, а по-късно и в други региони на територията на Италия.

Едновременно с Италия и преди Франция, в Северна Европа, районът на Фландрия и фламандските провинции става дантелен център поради засиленото и там търсене на дантела. От края на XVI век поради войни и унии често се разместват границите и мобилността на населението допринася за засилване на икономическото развитие. Така се заражда класата на новобогаташите и буржоазията. Именно дантелата в облеклото позволява на новата социална класа от банкери, търговци и юристи да се заяви като значим участник в политическия, социалния и икономически живот. Особеният начин на обличане позволява да бъдат приравнени към нивото на европейските суверени.

Дантелените центрове претърпяват разцвет и упадък, следва мигриране на уменията на ново място, с усъвършенствано производство и нова употреба.

За особената знаковост на дантелената материя във Франция сочат исторически документи още от 1577 г., които удостоверяват големите запаси от генуезки златни и сребърни дантели. Модата налага разорително дантелено изобилие. Създадени са няколко кралски манифактури, в които започва производството на френска дантела. Първоначално се копират чужди модели, но постепенно се създава местен все по-усложняващ се стил, като с цел подобряване на дизайна се включват художници от кралския двор.

Районите, в които се разполагат кралските манифактури, са край важни пътни артерии. Постиженията на френските школи са признати от изследователите като високи, с все по-прецизна технология и увеличаващо се приложение. Диктувана от нарастващото търсене, промяната е динамична. В

конкуренцията между дантелените центрове технологията се развива, за да създава разнообразни изделия и да гарантира предпочитанието на платежоспособните потребители.

Търговският обмен е дотолкова значителен, че производството на дантела остава под покровителството на държавата. Съпътстващите индустрии за производство на все по-качествени тънки конци от лен и памук, на инструменти и материали, а и мрежата за разпространение на модели, също се развиват.

В Европа и Новия свят производството на дантела процъфтява заедно с кралските дворове, за да обслужва основните си потребители. Манифактурите се развиват и западат според икономическите условия за финансова реализация на произведената материя. Умението се съхранява трайно в женските манастири и в бита на хората.

Правенето на дантелата се практикува във всички страни на Европа без изключение. В Испания и Португалия, Германия и Великобритания, Северна Европа, Скандинавските страни, Централна и Източна Европа се обособяват собствени технологични стилове, които се усложняват, за да устоят на конкуренцията, или пък се опростяват, за да намалят необходимото за изработване време. От друга страна, стиловете в местните дантели следват общите направления в изкуството, архитектурата и модата.

В Русия Петър Първи ускорява процеса на приемане на чуждестранната мода и регламентира точно какъв вид да има облеклото на болярите. Така европейската мода навлиза мълниеносно и възниква необходимост от производство на дантела. Това донякъде ограничава развитието на зародилите се специфични стилове в руската реализация на дантелата, но пък увеличава броя на плетачките и дантелените центрове. Без производството на фини нишки руските образци трудно съперничат на европейските, въпреки че от ръчно приготвените нишки се получават оригинални самобитни фолклорни реализации.

Още в края на XVIII век в Англия се правят първите стъпки за механизирането на производството на совалкова дантела. Около 1820 година е създадена първата машина, която тъче дантела с неразлично добро качество в сравнение с ръчната. В средата на XIX век машинната дантела вече е в масова употреба. Увеличеното производство и достъпността на дантелата се обвързва с дошлите на мода широки кринолини с прикачени една за друга ивици от дантела, разположени плътно една над друга, за направата на които са необходими

километри дантелени изделия. Индустрията набавя обилни количества от така търсената материя и в края на XIX век масово се потребява именно машинно произведена дантела.

Машините не могат да изработват уникали. Това справедливо заключение се основава на тълкуването на дантеленото изделие не толкова като количество и качество, колкото като произведение на изкуството. Възможно е влиянието на механизацията да е една от причините, които превръщат дантелата от производство в изкуство.

2.1.4. История на дантелата в България

Въвеждането в този раздел е в търсене на представата за дантела у нас. Дантелата се споменава в „Живи човешки съкровища“, „Традиционни занаяти, домашни дейности и поминъци“, без да са дефинирани особеностите на този вид материя и без да се конкретизира каква е технологията на изработването на дантела.

В началото на XX век, когато започва обучението по совалкова дантела, европеизацията е фактически установена и приемането на модерното от жените вече не е дискуссионна тема. Модното облекло и модерното отношение към новото са усвоени както от младото поколение, от елита и българската интелигенция, така и от непрекъснато увеличаващото се градско население. Практикуващите ръкоделни умения като цяло се стремят да се докажат в непознато пространство на изява, да го усвоят, да намерят приложение в бита и облеклото. Отношението към придобиването на нови умения в младата държава се определя като стремеж към новостите.

Процесът на увеличаващото се усвояване и на облекла се засилва след средата на XIX век в българската градска среда. Подражания на образци, явни или дискретни, влияят върху обогатяването както на жанровото и орнаменталното, така и на техническото разнообразие.

У нас появата и практикуването на совалковата дантела съвпадат със световния процес на упадък на правенето на дантела. Още един пример за това е предлагането на дантелени изделия предимно за интериора, което е в синхрон с модните тенденции от началото на XX век.

Процесът на заменяне на везбата с дантелата, като нова материя в облеклото на българската жена, е започнал още от средата на XIX век, с навлизането на машинно произведена дантела.

Совалковата дантела от чужбина се превръща в калоферска. В България названието „калоферска дантела“ на произведената по технологията на совалковата дантела реализация намира обяснение в това, че именно в град Калофер съществува училище за дантела. Създадено с цел да се подпомогне повишаването на благосъстоянието на населението, в училището се осигурява развитие и обучение на високо техническо ниво, а също така преподават начините за изработване на модели за дантелени изделия. Съществуването на дантелното училище оставя дългогодишна следа в бита на жените в района. Подготвят се и кадри за преподавателки в стопанските училища в съседните градове. В дантелното училище се поощрява усвояването и развитието на навлизащите от Европа нови сецесионни мотиви, което довежда до промяна на идеите за обекта на изображение и това основава изграждане на собствен стил. Макар този стил да не е самобитен и уникален, а е повлиян от облика на централно-европейската дантела, той има своята специфика.

Развитието на совалковата дантела у нас продължава с разпространението на уменията като част от програмата на девическите стопански училища в някои градове в България. За популяризирането на практиката е значителен приносът на женските издания за поддържане на интереса към плетене и употреба на дантела.

В този раздел е представено сравнително проучване на обучението в ръкоделни умения в края на XIX век, преди появата на дантелата на совалки у нас, и през 30-те години на XX век. Данни от програми по ръкоделие в началните и прогимназиалните училища доказват слабата популярност на преподаването по тази дисциплина.

Поради различни причини, исторически и икономически, обективни и субективни, училището за дантели в Калофер просъществува съвсем кратко, около двадесет и пет години. Това прекратява подготвянето на кадри за производство на дантела като занаят. През следващите десетилетия уменията се пази, като се предава в семейството или сред близките и дантелата се превръща в домашна дейност.

В миналото нежеланието да се предава уменията от човек на човек е свързано с предпазване от увеличаване на конкуренцията, с цел запазване на

клиентите и осигуряване на поминък. Предпочитанието да се преподава на свои хора, в семейството или на хора от града е една от причините умението да се доведе до крайно ограничение. Парадоксална е ситуацията старите майсторки да твърдят, че няма желаещи да се учат, докато значителен брой от практикуващите сега споделят с огорчение, че им е отказано да бъдат обучени. Обусловено от желанието в миналото да се запази поминъка и да не се увеличава конкуренцията, „криенето на занаята“ се среща във всяка култура. Това състояние се променя едва през 90 - те години на XX век. В съвременното подобно поведение се отрича от повечето практикуващи.

Величка Радулова допринася за разпространението на умението с обучение по изработване на дантела извън Калофер. Благодарение на нея тази практика достига до по-голямата част от хората, които работят в съвременното ни. Освен за популяризирането на дантелата на совалки в България с продължително организиране и провеждане на курсове за обучение по калоферска дантела, тя е автор на единственото учебно издание на български език - „Ръководство по калоферска дантела“, което прави още по-успешно извеждането на тази технология извън локалната изолация. Нейният начин на работа освобождава бъдещите дантелиери от ограничения и ги насочва към обогатяване на комбинациите, стимулира авторския избор и предполага разширяване на реализацията.

Совалковата дантела намира своето място в процеса на европеизиране, което се изразява в осигуряване на образование и осъществява преход от любителство към професионализация на градското ръкоделие. Включването в световната общност на хората, които правят дантела, развива и издига културното ниво, следвайки промените на градската мода и така обогатява културната практика.

Ситуацията се усложнява от обективните условия на съвременния живот, в който желаещите да работят нямат достатъчно свободно време. Градивен подход към съживяването на практикуването на дантела се предприема през 2018 г., когато в град Калофер се основава и започва работа „Творчески център на калоферската дантела“ към местното читалище. Въпреки известно съпротивление, водено от желанието да се ограничи разпространението на умението в локалната култура, за да се намали евентуалната конкуренция, така преподаването на дантела се увеличава.

2.1.5. Совалковата дантела в България

Световният моден процес от края на XIX и началото на XX век е отразен в промяната на идеята за облекло, като се дава нова стойност на удобството и свободата на човешкото тяло. Това води до опростяване на моделите и търсене на различна елегантност, постигната с нови материи, сред които дантелата няма място. Дантелата се появява сравнително късно в облеклото на българската традиционна дреха. Изследователи на този процес виждат чуждестранно влияние, тази материя е категоризирана като привнесена и заместваща постепенно характерната везбена украса. Културните процеси на промяна в традиционното облекло претърпяват развитие, при което прехвърлянето, придобиването и губенето на значения придобива нов смисъл.

Ефирната материя, служеща за украса, става една от предпочитаните тъкани и у нас в края на XIX и началото на XX век. В периода след Освобождението и в годините на приобщаването към европейската културна норма за обличане дантелата изобилства в женските и детските дрехи. Модата е обект на разисквания в българското общество от средата на XIX век.

Срещу следването на модите се поражда дискурс навсякъде в Европа и въпреки това у нас се наблюдава особено отношение към модерните европейски дрехи. Това се отнася и за употребата на дантела в модерната дреха, което може да бъде проследено в първия български „моден журнал“ „Мода и домакинство“. Една от темите в него е модата като характеристика на европейските начини на обличане. Отливът на интереса към употребата на дантела като един от материалите за украса на облеклото и в България се откроява особено отчетливо в края на периода на издаване на вестника. Това показва, че промяната на предпочитанието към дантелата като украса е в синхрон с европейските модни процеси.

Може да се направи паралел между процеса, при който традиционното облекло се заменя с модерно, и процеса, който се наблюдава при отстраняването на дантелата и утилизирание на модерната дреха в началото на XX век. В този период правенето на дантела получава благоприятни условия за развитие като градски занаят, който вече по-скоро има приложение в бита и интериора, а не за задължителни елементи за облеклото. Това доближава градското дамско ръкоделие до съвременното разбиране за хоби, като любимо занимание в

свободното време. От друга страна, с навлизащата механизация се освобождава време за научаване на нови ръкоделни умения, което води до развиване на художествен вкус и възможност за артистични реализации. Дантелата, макар позакъсняла с появата си у нас, се използва в женската дреха от хора на всички възрасти и за всякакви поводи. В началото на ХХ век като етап от световния процес на опростяване на облеклото дантелената материя постепенно изчезва като моден елемент. В същевременно и ръчно направената, и машинно произведена дантела се пренасят в народната носия на някои райони.

В раздела са анализирани и процесите на промяна в модата, които се отразяват и на продукцията на совалковата дантела, което определя още при появата на практиката в България основните изделия да са предмети за украса на бита, и по-рядко - елементи за облеклото.

Освен това са сравнени наименованията в езика на хората, които правят дантела и говорят за нея. Думите за представяне на совалковата дантела в български издания едновременно са типични и своеобразни. Липсата на единство при назоваването отразява различието на пътищата за навлизане, което води съответно до разлики при вариантите на изработване. Отсъствието на единна терминология в периодичния печат е още един показател за слабата популярност и спорадичното практикуване на совалкова дантела у нас.

2.2. Глава 2. Технология на моделите в дантелата

2.2.1. Модели в дантелата

Разглеждането на технологията на правене на дантела през нов ракурс, като се увеличи абстрактността и се усложни анализът, може да се приеме като предизвикателство пред изследването на културната еволюция. Интерпретирана през фокусите на теории на моделите, дантелата може да се разгледа като теоретичен модел в разнообразни сечения. В практиката се използват модели в техниката на изработване на дантела на совалки, модели в готовата материя, модели и машинно производство. Може да бъде проследена историята на промяната на моделите за изработване на дантела, да се разгледа моделът на обичайната опозиция човек/машина или ръчно/машинно, да се открият модели в технологията. В изследванията на съвременната дантела се проблематизира и оригиналността на моделите. Представен от гледна точка на теория на моделите,

използвана в математиката, логиката, семантиката и лингвистиката, моделът може да се разгледа и като интерпретация.

За хората, които не познават дантелата и начините на правене, представянето на плетенето и дантелените изделия като теоретичен модел може да изглежда неясно, но за изследователите и практикуващите тази културна практика, това е оригинално, макар и нестандартно виждане.

2.2.2. Изкуството да се прави дантела.

В този раздел се предлага още едно особено обяснение на правенето на дантела, като тази културна технология се разглежда през теорията на Мишел дьо Серто за изобретяването на всекидневието. Микроисторията на умението се представя лично от хората, които споделят своето мнение за това, което ги вълнува. В разказите на интервюираните темата за дантелата е търсена и предизвикана, като основният фокус е към процеса на правене и не толкова към готовото изделие.

Тук се предлага още едно описание на дантелата и накъсване на елементите от процеса на правене, този път от гледната точка на теорията за изобретяване на всекидневието. Така процесът на правенето на дантела може да се превърне в изкуство и крайният резултат също може да е вид изкуство. За импровизация и правене на свободни модели е необходимо въображение, особено мислене, нарушаващо предписанията при обучението. Установените употреби, които са възпроизвеждани със столетия, понякога трябва да бъдат забравени и да се обърне гръб на стереотипизираните процедури, на общоприетите навици и обичаи. Сътворяването на нови начини за плетене се случва, когато се променят правилата, въпреки доброто им познаване.

Позицията на съвременните дантелиери е, че едновременно трябва да се съхранява старото и да се дава път на новото. Не може да се остане на едно и също място в развитието. Зададени са въпроси, за да се обсъди появата на новото хрумване, новото техническо решение, новото приложение, които могат да помогнат да се избяга от застиналите, непроменени от детството, образи на дантелени салфетки, които рядко носят очарование и днес са причина за пренебрежително отношение към дантелата като цяло.

Друг съществен проблем, който се обсъжда, е новото, отнесено към старото. Контрастът между модерно и класическо е дотолкова ярък, че понякога е

трудно да се разпознае приликата, общото. За непривикналото око именно разликата е доминираща.

Практикуването на правене на дантела също е представено на къси етапи. Сложността в правенето на дантелата на совалки идва от непрекъснатото движение на много на брой нишки, които изграждат тъканта, при спазване на правила, наложени от необходимостта да се съединяват и разделят. Технологиите е съставена от процеси, в които се съчетават правила, последователности, навици, материали, инструменти. Процесът на импровизация при правене на дантела не подлежи на управление, защото е резултат от интересни и находчиви хрумвания на всеки от практикуващите. Това се е случвало много пъти в историята на процеса на развитие на дантелата. Винаги е имало търсачи на новото, които са намирали пътища за развитие в нови посоки.

През теорията на Серто за изобретяване на всекидневието се представя гледането и виждането на дантелата. Сложността на възприемането на готовата дантелена материя се състои в това, че съществуват различни гледни точки и противоречиви начини за виждане на отделната фигура. Крайният резултат от създаването на лентата е оставянето на трайна следа, която рисува контур - тесен или широк, тъмен или светъл, той се вписва с фона или контрастира с него. Правенето на дантела може да се види като изграждане на път. Колкото и да се опитва погледът да разчете начините за правене, закодирани в изплетените комбинации, всеки път взаимните преплитания ще дават различен отговор. Гледането и виждането не гарантират вникване в същността на процесите за създаване на материята.

Примерите за интересни хрумвания, които Мишел дьо Серто би нарекъл „бракониерства и хитрости”, се откриват в практиките и от миналото, и сега. Възходът на машинната дантела е променил изкуството на дантелата, защото то се е насочило към това, което го отличава от машинната дантела. Търсеното или спонтанно използване тъкмо на малките хитрости, които нарушават равномерността и симетрията, прави възможно предаването на движение и обуславя развитие в съвременето. Мишел дьо Серто открива закономерности, които могат да се отнесат и до плетенето, като правене на поредица от ходове и завои. В съчетаването между стилове и употреби се пресичат особеното и нормата, индивидуалното и общественото. Така моделът в дантелата се проявява като обобщена норма, която може да се реализира в множество конкретни

изпълнения. Стилът е съвкупност от пресичания, идеологически, индивидуални възможности и желаниа, като всяко отделно изделие разшифрова код по свой начин.

Отхвърлянето на особеното и нестандартното може да се срещне във всички сфери на човешката дейност. Защо въпреки това хората продължават да търсят изключението, различното, оригиналното? Всеки има своя мотивация, свой двигател, свои критерии, своя причина. Една от причините да се прави изкуството, от философска гледна точка, е изразяването на чувство. Чувството на удоволствие и удовлетворение е необходима мотивация за практикуването.

В този аспект е важно и значимо индивидуалното състояние на твореца, неговата необходимост да работи именно тази техника, именно това, което е замислил, водещо е усещането, че тази територия е твоя, че там има с какво да блеснеш. Творенето, сътворяването, произвеждането на винаги различно изделие са съпроводени от съмненията на автора. Те имат съвсем конкретни измерения, когато една идея, която още не е възплътена в материя, търси своето реализиране.

Дантелата е представена като едно от творенията, което се вписва в изискванията за произведение на изкуството, според зададените от Франц Боас критерии, след като „изображенията стават произведение на изкуството само тогава, когато се владее до съвършенство техниката на изработването им“.

Един от възловите проблеми, с които се сблъскват в практиката си съвременните дантелиери, е отношението между традицията и нововъведенията. Той се е превърнал в отличителна черта на дантелата като изкуство. Мнозинството от интервюираните дантелиери са на мнение, че иновациите са жизнено необходими за традицията и че липсата на развитие обрича старото. Би било възможно да се възпроизвежда до някакъв краен момент и след като се изчерпи, ще изчезне от практиката.

Основният фактор на това развитие е човекът. Поради това развитието субективира културата, разширява пространствата на притежанието, без правила, без правилност. Пространствата на въображението не могат да имат граница, нито може да има симетрия в разположението на външното и на най-интимното, нито пропорции между обективното и субективното. Новото в дантелата като културна практика не е произволно. Разпознаването му изисква изграждането на специфичен поглед, на усет, възплътен в погледа и жестовете на дантелиерите.

Технологичните правила са създадени от предходните практикуващи.

Променени, неволно или целенасочено, те дават нови резултати. Това се случва с още търсения, проби, опити, напипване.

Интригуващи са разказите за индивидуалния опит с непознати материи и материали, с които в съвременността експериментират дантелиерите. Богатството на техниката е и във възможността да се работи с нестандартни нишки за целите на търсения ефект. Креативността може да доведе до неочаквани резултати, с които да се разширят възможностите за реализиране на първоначалната идея. Употребата на нетрадиционни материали в непривична реализация е свързана с преодоляване на редица неочаквани проблеми от практическо естество. Стъпките, които правят хората, за да осъществят намеренията си, често са насочени от технологични изисквания.

Оригинални са мненията на хората при сравнение на плетенето с друга човешка дейност, като ходене и плетене. Ако се погледне на уменията да се прави дантела успоредно с всекидневни човешки практики, като четене, говорене, ходене, готвене и други, могат да се намерят общи и интересни припокривания. „Говорът на изгубените стъпки”, дочут от Серто, е вграден в материя. Стъпките, дори изгубени, дават резултат, като водят до разместване на нишките, които остават преплетени помежду си. Дантелата е материална, от движенията остава следа. Така правилата или пък особената им подредба организират нишките в дантела. Маршрутите на ходенето могат да служат като модел на описание на маршрутите на плетенето, когато се импровизира.

Начините за правене се отличават в различните райони на Европа, в които технологията е развила възможностите си със специфични изразни средства. Разликите са в зависимост от историческия период на разцвет, производството на материали, предназначението на полученото изделие, сръчността и предпочитаната естетика на изобретателите и техните последователи. Хората са единодушни за това, че въпреки общите движения при правенето на дантела, има много особености в конкретното приложение, които се дължат на разликите в начините на правене. Не само научаването на характерния стил от друг регион води до обогатяване на средствата за плетене, също може между два подобни начина за изработване на един елемент новаторите да открият свои уникални начини за работа. В миналото изолираността на отделните райони създава условия за зараждане на разлики, които, препредавани в поколенията, се задълбочават и дори в някои случаи общото е трудно откриваемо. По-скоро

заради невъзможността да се комуникира и споделя информация, се създават и задълбочават различия в начините за работа.

Днес е различно, новите начини са важни и за преподаването на практиката. При изследването на дантелата като културна практика трябва да бъдат отчетени също и хитростите, малките открития, с които всеки практикуващ изпълнява стъпка по стъпка своята дейност, което намира отражение и при разликите в облекчаващите функции на инструментите.

Определени от Серто като нагласяване, акордиране, пригаждане, много други дейности подпомагат съвместяването на всевъзможни практични похвати, които се натрупват с опита и с работата, и могат да доведат до неосъзнати рационални решения и мълчаливи знания, които са различни за всеки.

Стратегии и тактики при правене на дантела са необходими при подготвянето на всяко изпълнение. Изработването е сложно поради това, че се използват много на брой нишки, навити на съответния брой совалки. Стратегическите представи се формират от добро познаване на технологичния процес, избор на стил, материал, цвят, ясна логика за постигането на крайния резултат. Тактическото измерение на правенето на дантела се състои в конкретното изпълнение на разместването на совалките, чието движение води до трайно преплитане на нишките, намотани върху тях. Последователността на движенията на ръцете управлява последователността на появата на нишката отгоре или отдолу на другата нишка, с която размества позицията си. По този начин се изтъкава ивица. Смисълът на движенията на ръцете, когато местят совалките, е да се спазва ред, при който се постига конкретна желана плътност или ефирност на изработвания участък. Описването в текст на тези движения ги прави да изглеждат по-сложни, отколкото са в действителност за извършване от ръцете. Освен описаните действия, които дават конкретен материален резултат, развитие и изграждане се наблюдава при натрупването на множество преплитания, когато ивицата расте и се разполага в пространството. Така създаването на резултатите от плетивото може да се представи като „практики, изобретяващи пространства”.

Инструментите са тактическите помощници да се свърши работата. Освен основните, без които не може да се реализира създаването на дантела, има множество допълнителни, остроумно изобретени приспособления, които улесняват плетенето.

Проблемите и грешките също налагат подбор на стратегии и практики за справянето с тях. Технологията на правене на дантела представлява съвкупност от възможности и правила, като актуализирането на някои от тях е естествен процес. Проблемите и тяхното разрешаване в процеса на работа са свързани с конкретни решения. Справянето с грешките е свързано с изобретателност, която спасява вложения труд с конкретни нестандартни решения. Когато вече е положен продължителен труд, хората намират начин неговият резултат да се съхрани, като добие необходимия вид.

Времето при правенето на дантела е продължително. Това се сочи като една от особеностите на техниката. Времето е ценно за всеки човек и затова той се стреми към „овладяване, опитомяване на времето и пространството,“ в забързаното общество в съвременното плетачите на дантела също се стремят да го направят управляемо. Въпреки липсата на време практикуващите влагат продължителния си труд в необходимото време, колкото и дефицитно да е за всеки.

В това се открива още една основна разлика между практикуването в миналото на дантелата като индустриално производство и практикуването днес, а именно, че ако трудът се полага в работно време под диктат на друг, няма как да се изпълняват собствени проекти. Времето ни е свободно, когато правим не каквото трябва, а каквото искаме, когато нищо не налага решение какво да се прави с времето и следователно когато има самостоятелен избор, според Тодор Христов. В наши дни практикуването на дантела рядко се смята за значима дейност и правенето ѝ спада към свободното време. Понякога минават дълги периоди, без да е възможно да се плете, докато има по-важни дейности. Респондентите споделят, че вгълбяването в плетенето и изпипването на детайлите не биха доставяли същото удоволствие, ако се отчита необходимото време.

Машините и изкуството се намират в особена обвързаност. Днес дантела, произведена машинно, може да се купи във всеки магазин за платове. Изборът е богат, предлага разнообразен асортимент за всеки вкус – семпла или пишна, стилна или претрупана, едноцветна или пъстра, на достъпна цена. Може да се изреже участък и да се комбинира с друг подходящ материал. Това предпазва от ненужни рискове, свързани с недостатъчната сигурност за пригодността на крайния продукт на продължителен труд, за възможни отклонения в гъвкавостта, плътността и други качества на ръчното изделие, или риск от разваляне при

почистване. Машините могат да произвеждат повтарящи се мотиви и продуктът да не е скъп. Машината за плетене на дантела размества бобините и усуква нишките, излизащи от тях, с помощта на перфокарта, която определя комбинациите от движения. Това спестява часове еднообразен труд на хора, които биха се отегчили от възпроизвеждането на дантелените ленти с еднакви фигури. Това не обрича на бездействие дантелиерите, които искат да работят, тъй като машината не може да импровизира.

Правенето на дантела се разглежда като изкуство според теорията на Серто. Изкуството създава събития, то е място на случването на новото и предполага възможност да се преминава отвъд ограниченията на конвенционалното. Тъкмо това е източникът на чувствата, които спонтанно се разгарят при правенето на дантела. Сравнението между правенето на дантела със създаването на други видове изкуство проблематизира отново въпроса за движението напред.

Чувствителността към възприемането на образа се комбинира със словесните възможности на всеки практикуващ правенето на дантела. Да смесят различните изкуства, това е начин на търсещите натури да открият неочаквани резултати в новопоявили се територии, които сами по себе си са добре изучени и познати. Направих експеримент и в полевата работа зададох на моите респонденти въпроса на Бурдийо: „Какво превръща произведението на изкуството в произведение на изкуството, а не в предмет от материалния свят или в обикновена вещ?“ Според повечето дантелиери, това е вплетеното лично отношение, пресъздаващо емоция и успяваща да я предаде на зрителя.

Дантелата е сравнявана най-често с визуални и изобразителни изкуства, но се откриват отговори, които включват и други изкуства. Музиката и дантелата сякаш нямат допирни точки, обратното твърдение звучи невероятно в първия момент. Но за деликатен, чувствителен и вгълбен творец, дълго анализирал своите предпочитания, общите черти са ясни и конкретни. Дантелиерите, които практикуват продължително тази дейност, придобиват усет за богатството на възможните гледни точки. При танца също има повтарящи се движения, предвидени от обичайна или спонтанна хореография. Това се открива и при прехвърлянето на совалките по време на работа във фигурите, които описват около създаваната материя, движейки се по предписани правила или свободно.

2.2.3. Хората, които правят дантела

В този раздел се представят вижданията на дантелиерите, изяснява се какви са те, професионалисти или пристрастени. Какво казват за свободата. Кои са новаторите и какво мислят за творенето, за отношението между близките, за признанието. Защо плетат днес? Какво мислят хората за проблемите на съперничеството, различията, говоренето за правенето, кой трябва да говори за дантелата? Проблем ли е изобилието на информация чрез достъпност в интернет? Имат ли място мъжете в женските ръкоделни умения?

Дантелата се прави от хора за хора. Вниманието на изследователите е обърнато към ярките авторитети и творци или към обществено значимите преподаватели. Дантелата обаче се прави от хиляди. Всеки според предпочитанията си, нивото и способностите си, времето и мотивацията си. Общността на дантелиерите не е компактна, но със съвременните средства за комуникация и социалните мрежи хората се свързват по-лесно. Обменят информация за това, което правят, и се развиват, общувайки. Дори когато работят поотделно, дантелиерите се чувстват част от тази своя общност. За повечето практикуващи е значимо обединяващото усещане за мисия, посветена на съхраняването на ръкоделното умение. Представянето на тези хора през общата практика е сложно, тъй като за различните хора са характерни различни позиции спрямо заобикалящите ги обстоятелства, те носят своя особена вътрешната мотивация за конкретната работа. В откъсите от разказите на хората по темите, които ги вълнуват, се чуват еднакви или различни мнения, особени нагласи, откриват се противоречия или единомислие, самите те се питат дали правенето на дантела е част от тяхната идентичност.

Индивидуалното при някои е красноречиво, други имат по-деликатно самочувствие. Усещането, че е важно да говориш със съмишленик, с който имате обща тема за разговор и тя е специална, е валидно за всички. Хората ценят усещането за общност и разбирането помежду си, без неизбежното съмнение, което усещат от външните на общността индивиди.

Свободата в дантелата и изобразяването в изкуството на дантелата са свързани със съблюдаване на множество технологични зависимости, което прави свободното импровизиране по-затруднено и заради това новаторството често се възприема като твърде смело. Свободата, от една страна, е във въображението и

способностите на твореца, а от друга страна в технологията, във възможностите на комбиниране на съществуващите технически похвати и елементи и създаването на нови. Хората споделят, че придобиват нови ментални усещания, заради забавлението от възможността да избереш, заради чувството за независимост, необвързаност, непринадлежност. Налаганата с десетилетия лоялност и принадлежност към региона, школата или майстора се отчита като силно обвързващи.

Техниката дава свобода, но не всеки може да намери в себе си умението да открие и да се възползва от възможностите ѝ, дори когато като човек цени и отстоява своята индивидуалност. Освен свободата в авторството, хората изтъкват като възможност за осъществяване на експерименти и своята финансова независимост от плетенето.

Предписанията на класическите произведения се сочат като ограничаващи. Общественото мнение е важен фактор за спокойствието на индивида. Според правилата в обществото да работиш за материална, финансова изгода е една от основателните причини за труда на човека, въпреки че това е трудно приложимо за правенето на дантела. Съответно липсата на финансова реализация е озадачаваща за непосветения.

Идеята за свобода и независимост в разказите на дантелиерите е приложена най-вече в правенето на нестандартна, авторска дантела. Новаторството понякога се приема като отклонение. Затова дори независимите и свободни хора ценят и търсят признанието сред най-близките си. практикуващите получават морална подкрепа когато семейството.

Технологичните ограничения се приемат от всички, тъй като това запазва идентичността на плетенето на дантелата. Без повторението на движенията тази дантела не би била същата. Усещането за свобода не се нарушава от ограничението на правилото, признато единодушно от всички плетачи за посоката на премятане на совалките, с което се редува преплитането на нишките. Доброволната обвързаност и практикуване на задължителните движения е налице и в социалния свят като цяло. Всички дантелиери по света спазват последователността и вида на тези движения. Никой не определя това като ограничение или липса на свобода.

Голяма част от съвременните практикуващи виждат свобода в правенето на дантела също и поради липсата на задължение. Като хоби това е дейност, която

се прави по желание и за удоволствие. Между практикуващите често се говори за индивидуални усещания, като самотата. Самотата е търсена и желана, защото тогава човек успява да осмисли намеренията си, да остави да се оформят представите за това, което иска да реализира.

Една от основните теми, която вълнува хората, е за чувствата в дантелата.

Хората правят дантела като дълбоко лична потребност да изявят определени чувства. За подарък, като мантра за успех, като начин да минава времето, докато чакаш нещо важно да се случи. Това не е само дантела, това е част от живота на хората. Конкретни примери се откриват в изработването на наречена на светец покривка, която се прави тайно в продължение на години, като благодарност за спасение в преживян преломен житейски момент, плетене като медитация и така някои дантели стават част от семейната история.

Чувството на ревност се среща в средите на дантелиерите, както във всички общности на творци. Съперничеството има особени измерения за всеки. Някои са много чувствителни към съизмерването на таланта, особено ако са несправедливо неоценени.

В момент на колебание едни дантелиери взимат спонтанно решение, а други обмислят и преценяват вариантите дълго и критично. Понякога идеите как да се осъществи техническото решение се появяват внезапно и непредизвикано.

Когато индивидуалният стил стане разпознаваем, това е повод за авторска гордост.

В курсовете по импровизация се забелязва, че някои дантелиери идват от любопитство, без намерение да приложат в самостоятелната си работа нов подход за изпълнение. Други от години търсят начин да се променят. За импровизацията е от значение не толкова техническото ниво на човека, колкото емоцията, готовността за напълно различно преживяване и индивидуалната нагласа.

Как говорят дантелиерите за дантелата? Обсъждането на общи теми, които вълнуват хората, носи усещане за принадлежност. Независимо от това да се говори за правенето на дантела, а и за дантелата като цяло, е деликатна тема. Проблемите във всички общности са сходни, таят се възражения, които се споделят със съмишленици. Противоречията се разполагат най-често в опозициите млади/стари, ново/старо, модерно/традиционно.

Единодушно се споделя мнението, че трябва да се говори за дантелата, информацията за практикуването ѝ трябва да достигне до още по-широка публика.

Информацията в интернет е все по-широко използвана. Както и в останалите области на човешко общуване, споделянето и използването на знания в и от световните социални мрежи е многопосочно и сложно. Достъпна и изобилна, информацията за правене на дантела на совалки се увеличава все повече. Излизането от регионалната традиция има своите положителни страни, но крие и опасности. Безразборното комбиниране без задълбочено усвояване на основните похвати ражда комбинации между похватите за ръкоделия, които трудно могат да бъдат възприети от класическите майсторки.

Прави се паралел между времето след Освобождението и съвременното ни, като се проблематизира появилата се възможност едновременно и изборително да се черпи от различни източници, които в Европа са се развивали в някаква последователност. Възможно е начинаещите да се изгубят в изобилието от възможности, без да могат да преценят дали това е по силите им на този етап. От тази гледна точка хората обсъждат трябва ли да се ограничи разумно достъпът до информация.

В раздела са разказите на мъжете, които правят дантела. Защо сме свикнали да наричаме ръкоделието „женско“? Този въпрос се задава всеки път, когато се забележат мъже, правещи дантела на совалки. Те работят естествено, отлично или със затруднения, но без притеснение, с интригуващи резултати. Машиналното пренасяне на стереотипи е наследено от миналото, от това, което пише в книгите. Представен е пример от „Енциклопедията на женските умения“ (*Encyclopedie ouvrages de dames*, Dillmont, 1886). Това издание на DMC, известни днес с производството на материали за бродерия, е отпечатано във Франция в края на XIX век и е преиздадено над 40 пъти до средата на XX век. Авторката Терез дьо Дилмонт категорично поставя етикет на читателската си публика. Друг пример, че дантелата се възприема като женска работа, са литературните образи на млади дантелиерки в произведения от руския романтизъм на писатели, близки до Тургенев. Разгледан е и един пример за участието на мъже в правенето на дантела от началото на XX век, това е дантелиерска династия от Барселона, Испания, с противоположното твърдение, че ръкоделието не е запазена територия за жените. Ако има усещане за проблем или за конфликт, то това усещане не е в

хората, които правят дантела, а в околните, в публиката, които трябва постепенно да преразгледат своите стереотипи, изразени в противоречие при очакването за среща с типичния образ на плетачката на дантели, която да е жена.

От друга страна, като технология на правене, освен художествената стойност, в технологията на изработването на дантелата има свързаност и логика, което е още една причина да е привлекателна за интелигентни хора без да зависи от техния пол. Сложността на комбинирането на закономерностите на плетенето е предизвикателство не само за ръцете, но и за интелекта на работещите, тъй като дори най-лесните модели не могат да се реализират машинално.

След разговори със съвременни сръчни мъже общият извод е, че хората са доволни от това, което правят. Те приемат тази дейност като възможност да творят изкуство и да докажат лични способности и таланти. Мотивацията на практикуващите мъже не се отличава от тази на жените, от гледна точка на отношението на практиката към други социални полета, например доминиращото днес икономическо поле.

В проведените разговори се изяснява същността на едно ново виждане за сътворяването на дантела от хора, независимо дали са мъже или жени. За дантелиерите е важно да се съчетава интелект и знание с емоция и така да се реализират художествените идеи. Общовалидни са мненията, че колкото и прогресивно да е едно нововъведение, то винаги е последвано от следващо. Ако всички повтарят един и същ модел по един и същ начин, възможностите на техниката биха се изчерпали.

2.2.4. Минало, настояще, бъдеще на практикуването на дантела

В раздела се проблематизират отношенията между поколенията, търси се кое е характерно при предаване на уменията, изяснява се произхода на страха от новото в занаята и изкуството, представят се практиките за съхраняването и предаване на уменията за в бъдещето и с какво са ценни младите днес. Дискутират се възможностите за преподаване, формирането на групи, участия в проекти и курсове. Проследява се търсенето на начини за употреба на дантелата извън дрехата и интериора, ползата от правенето на дантела като арт терапия; взаимоотношения между поколенията във всяка човешка дейност при смяна на поколенията се разглеждат като реализиране на сложна културна промяна.

Дали е свързано с изобретяване или опростяване на техническо ниво, или пък на теоретично равнище, развитието винаги се случва. Развитието на занаята се дължи на тези, които преобразяват общоприетото. Винаги има хора, които мислят по-добре, по-бързо, узряват по-рано и виждат нещата по-далеч от другите. и влиянието на икономическите обстоятелства. Пасивността на еволюцията е закономерна, процесите на изменение протичат бавно и са непрекъснати. Обективните промени на развитието, например за да се облекчи трудът на занаятчията и да се увеличи производството с икономическа цел, като се използва машинна обработка, отричат изцяло процесите на правене от човека. Това преобръща нагласата към извършването на работата, променя смисъла на действията на ръцете. Да се запази практикуването става възможно, само ако се подмени целта на тази дейност. Правенето на дантела, колкото и значима индустрия в обслужването на модата да е било преди няколко века, сега е живо в други различни приложения. Освен като хоби, своето място в практикуването на дантела намират преподаватели, търговци, дизайнери, които предлагат материали, модели и обучение за хората, които биха искали да го практикуват. Друг аргумент в защита на новото е това, че в развитието на правенето на дантелата, както в историята на изкуството като цяло, могат да се проследят и разграничат различни периоди. Сега, когато дантелата е хоби, не може да се говори за крадене на занаята или за елиминиране на конкуренция.

Традиционалистите държат да се запазят достиженията на миналото, а почитателите и посетителите на изложби търсят свежи идеи, нови реализации – това е вечното желание на човека за разнообразие. Изтъкването на едни и същи качества като положителни или недопустими също има своето основание. Практикуването се постига с изобретяването на малките хитрини, с които се спестява време или с правенето на дребни орнаменти в отделни изделия, които се продават по-лесно, или на лъскави и цветни сувенири, които привличат вниманието на туристите. Това винаги може да се определи от изследователи и критици и като кич.

От друга страна, и сред младите има почитатели на традиционните модели, не само старото поколение иска да запази непроменено наследството от миналото. Проблемът се крие и в консерватизма на старото поколение, и в стремежа на новото поколение да се утвърди. Възможно е не винаги да е било така, а това да е навлизането на духа на изкуството в едно поле, което преди е

било възприемано като занаят. Стремещт за утвърждаване срещу общоприетото, а не чрез майсторското му възпроизвеждане, може да се свърже и с раждането на модерното изкуство.

Естествено промяната на естетическите вкусове и нагласи следва културните рамки и се разпростира във всички проявления на изкуството. Модата не само в облеклото диктува промяна: на вида, цвета, линията, формата, материала; аксесоарите, украшенията, прическите. В правенето на дантела протичат същите процеси. Всички тези промени следват своята сложна закономерност. Проследени от съвременна гледна точка, взаимните влияния и въздействия могат да се наблюдават, тълкуват, обясняват, обосновават, класифицират, анализират. Отричани в началото, някои от новите черти се превръщат в канон. След години на свой ред именно те стават обичайни и типични, и с това могат да се превърнат в окови за следващото изобретение. В света на дантелата сега няма ясно разграничаване на поколения. Днес има млади хора, които са пасивни или безразлични, нямат желание да отстояват различни позиции, както и възрастни на години, но с новаторски идеи, които наричат „динозаври“ връстниците си, които защитават класиката.

Конфликтът изглежда не между поколения, а между политики, които можем да наречем условно консервативна и революционна. Противопоставянето на младото поколение в съвременното трябва да бъде търсено не в това как точно да се прави дантела, а в отказа изобщо да се прави. Липсата на интерес не може да се трансформира с принуда. Наблюдава се преобръщане, което налага преоценяване на проблемите между поколенията сега. Ако някога една можеща и знаеща дантелиерка е показвала на много момичета как се работи, сега множество възрастни жени се радват на едно дете, което се спира пред ръкоделието.

Представянето на правенето на дантела като вид културна технология, заемащ реално място в живота на значима група от хора, би подпомогнало съхраняването ѝ за в бъдеще.

Как оцелява умението да се прави дантела в съвременното ни? Преминал по трудния път на обучение и усъвършенстване, човек има нужда да сподели знанията си, за да не изчезнат напразно. За да останат практикуващи и в бъдеще, е необходимо да се практикува днес и да се достига до по-широка публика. Затова повечето дантелиери преподават на всеки, който се поинтересува. Те се подкрепят

помежду си и като преподаватели, за да споделят затрудненията и успехите си. Необходимо е да се промени нагласата на отрицание и обреченост на предходните поколения дантелиерки.

За да продължи практикуването на уменията да се прави дантела, то трябва да се преподава на млади хора. За да искат младите хора да правят дантела, на тях трябва да им харесва това, което могат да се научат да правят и да пожелаят да могат да го правят. За да стане това, дантелата не може да остане във вида, в който се е употребявала през вековете. Друг вариант е да се запази начинът на работа и да се открият нови начини на употреба на готовите изделия, които да мотивират правещите да продължат.

Как да се случва обучението е въпрос, който оживено се обсъжда на всяка среща. Различните школи отстояват свои принципи, настояват да се усвояват класическите похвати. Максимата „преподавай така, както теб са те научили” се прилага в страни с жива и масова традиция в правенето на дантела. В по-малките общности, в които слабо се познава и прави дантелата, по-малко хора се обучават и системата на преподаване трябва да бъде по-гъвкава, за да оцелее интересът на младите.

Желанието „да се научиш да правиш“ сложната техника е определящо. Често новодошлият има предварително някаква своя представа за това, което ще учи и практикува след това. С овладяването на уменията се постига съвършенство, възможно е да се открият нови начини на работа. При повечето майсторки настъпва моментът, в който те споделят това, което могат да правят, с хора, които желаят да усвоят правенето на дантела или конкретната специфика, правена в този характерен стил, район или индивидуална практика.

Не всеки е добър преподавател и не при всекиго попадат добри ученици. Както в останалите области на човешкия живот, напредъкът не е гарантиран, а трябва да се постигне, извоюва, изработи, с упоритост, интелигентност, труд и време. Търси се отговор на въпроса как да се преподава, дали индивидуално или на групи, които да са малки, но няма как да се съберат дори и малко хора и да напредват заедно, едновременно и в еднаква степен сложност и качество.

С тези общи и повтарящи се процеси в развитието на дантелата като културна практика, можем да заключим, че тъкмо чрез обучението се придобиват знания за естеството на практиката, чието съдържание се предава между индивидите.

Съществена част от изследванията в този раздел да посветени на дейността на неформална група „СедянкаТА“. Едно от решенията за поддържане на интереса към ръкоделните умения в съвременното ни е работата на основателите и преподавателите в група „СедянкаТА“. За тях е характерно търсенето на ново приложение в съвременното, което обуславя по-ярката индивидуалност и творчество, вплитана в дантелите днес, според изследователя на групата Ива Кюркчиева, като според нея успешната дейност на групата се крие в поддържането на интереса към уменията, който създава перспективи за съхранението и предаването им на следващото поколение. Затова решението на хората от неформална група СедянкаТА е да се подхожда персонално към всеки желаещ да се присъедини към групата и да се обучи.

Тази непрекъсната дейност продължава вече повече от десет години и е доказано от практиката, че този начин на възстановяване на предаването на уменията функционира. При опита за дефиниране на формата на тази група трябва да се отчете разликата в употребата на думата „социално“. Работата по опазване на културното наследство в общия смисъл се прилага с дълбоко убеждение, че това е нужно, с доброволен труд и лично отношение. Мотивацията на хората, привлечени от свои, е търсене на разбиране и затова в групата е основана на свободното участие на хора, тяхното обучение и след необходимото усъвършенстване, включване в преподаване. Ползността на съществуването на групата е безспорна, с преподаването в групата се обучават нови дантелиери, а с активностите ѝ в изложби и демонстрации се увеличава информираната публика.

Печелившата формула, за да се осъществи тази цел, е избрана интуитивно още от самото начало, работата без следване на програма и неформалната обстановка освобождават последователите за тяхното разгръщане на инициатива, а това дава по-добър ефект при преподаването и обучението в съвременността. Динамичната нагласа за естественото развитие обуславя устойчивостта на формацията. Изследователката Ива Кюркчиева отчита процеса на непрекъснато взаимодействие и обмяна на идеи и проследява издигането на групата на ново ниво с получаването на възможност за изява в изложби на совалковата дантела и мероприятия с демонстрации по плетене в ИЕФЕМ-БАН, като в същото време групата и дейността ѝ получават там нова публичност.

Ползността на това взаимодействие за увеличаването на броя практикуващи дантела на совалки е безспорна. От друга страна включването на

групата в организирането на изложби и мероприятия в Етнографския музей, с участие в подготовката и реализирането на демонстрации се привличат повече посетители. В пространството на ИЕФЕМ-БАН се осъществява обективно сложното взаимодействие с членовете на Задругата на майсторите на народни и художествени занаяти, вероятно породено от съперничество заради противопоставяне на целта за търговска реализация на произведените изделия. Участниците в групата ценят различния подход при представянето на дантелата именно като културна практика и не толкова като резултат от работата им. Хората от групата усещат своя принос за поддържането на интереса към уменията, което създава перспективи за съхранението и предаването им на следващото поколение.

В група СедянкаТА се запазват уменията именно с промяна на отношението. Работата не се представя като задължителна, новите членове се мотивират да приемат ръкоделието като начин на творческа изява, развлечение, удоволствие от създаването на изделия със собствените си ръце, или дори само като „лекове против скуката“. С това се увеличава интереса и се оценява стойността на моженето. Поощряването на избора и свободата на въображението водят до неограничени варианти.

Въпреки невъзможността за окончателно представяне и анализиране на културните промени в социалните практики, може да се представи преглед на възможните фактори, които биха повлияли на тези процеси. Значението на тези изследвания е безусловно необходимо, за да се огласи значимостта на съществуването на малките общности за еволюцията на общия културен процес.

В края на Втора глава, с поглед към бъдещето, се разглежда още една област за приложение на правенето на дантела, каквато би могла да бъде арт терапията. Респондентите споделят за усещане на приятни емоции, откъсване от мисли за ежедневни грижи или дори от сериозни проблеми. Дори силен гняв и раздразнение се успокояват, когато се държат познатите инструменти и извършват привични движения. Позитивно въздействие има не само процесът на работа, а и получената реализирана материя. За разлика от други задължителни ежедневни дейности, като готвене, почистване или пране, при правенето на дантела остава траен материален резултат. Хората споделят, че усещането за съзидание, увличането по следването на изработката, особено когато постигнат желан резултат, носи удоволствие, еуфория, повод за гордост от сполучливото справяне.

Една от основните мотивации е любопитството от предстоящата реализация, рядко има стрес от амбиция или разочарование.

Терапевтично приложение на правенето на дантела в България не се практикува. Въпреки това част от дантелиерите споделят, че са започнали да плетат именно за да се откъснат от здравословен, житейски или психологически проблем. Работата помага да се запълни времето, в което трябва да се чака. Арт терапията поражда у хората положителни емоции, тя подпомага преодоляването на апатията, като формира положителна жизнена енергия. Арт терапия може да се използва без ограничения от възрастта, пола и образованието на клиентите, тъй като тя няма противопоказания. Тези заключения важат и за терапевтичната функция на правенето на дантела на совалки.

2.3. Глава 3. Езикът, а който се говори за дантела

В Трета глава е разгледан езикът, на който се говори за дантела. Анализирани са писмени източници с публикувани текстове за обучение по дантела, едно ръководство и статии в периодичния печат на четирима автори и записки на българка, обучавана в Прага, Чехия. Проследяват се разликите в терминологията, в начините за обяснение при преподаване на различните автори и промяната на езика във времето.

Умението да се прави дантела на совалки се практикува и се предава на нови носители. С това е свързано обособяването на лексика, която е специфична и характерна само в сферата на развитата своя специална употреба. Досега не е правено изследване на езиковите особености при назоваване на начините за изработване на дантела, инструментите, с които се прави, материалите, които се използват, както и названията на отделните елементи, фигури и форми на полученото изделие.

Един пример - при назоваването на специалните инструменти за правене на дантела поради липса на аналог при процеса на производство в българския език се наблюдава както директното заемане на чуждата дума от езика на обучаващите преподаватели, например от чешки „палка, палечка”, така и използването на познатата дума „совалка”, назоваваща уреда който извършва подобно действие при по-стария и широко практикуван занаят - тъкане.

Термините, с които си служат при обясняване на движенията помежду си

дантелиерите в България, или с които преподават на начинаещите, могат да бъдат обособени като професионален език. Макар че в наши дни правенето на дантели не е широко разпространено, все пак съществуват писмени доказателства в едно ръководство и множество периодични издания за употребата на термини в специфичен контекст. Езикът, с който си служи групата от практикуващи хора, може да бъде наречен „социален диалект”, тъй като групата отговаря на критериите за „социална група”.

Съществува особена лексика на тематична групировка, налице е общност, която комуникира помежду си по особен начин. През последните години улесненият поток от информация чрез интернет регистрира подем в движението против забравата на редките техники за изработване на дантела. Това се прави с цел популяризиране на практиката на плетене пред съвременниците ни, а също така издирването и изучаването на термините, назоваващи инструментите, движенията, похватите, елементите и изделията от дантела. Изучаването на наименованията, свързани с дантелата, като части от специална лексика, е необходимо, тъй като тази дейност е практикувана на територията на България, създадени са материални културни обекти, използвани са названия на български език и реално практиката продължава да съществува и днес. Упражняването на тези умения са част от нематериалното културно наследство на нашия народ, а изучаването и преподаването им на български език се нуждае от лексикологичен анализ.

В тази глава подробно е изследван езикът, с който се преподава правенето на дантела в писмени източници за обучение. Обстойно представената в Първа глава преподавателска дейност на Величка Радулова с провеждането на множество курсове за обучение по калоферска дантела в различни градове в България, се допълва с нейния принос за създаването на „Ръководство по калоферска дантела”, издадено през 1994 г. Термините, които тя въвежда и начина на работа на основните елементи, се използват и в съвременieto ни. Тя ги предава така, както са усвоени от нея от учителката ѝ баба Куна Чонкова от град Калофер.

Тъй като в ръководството е поставена целта да се опише точно движенията на ръцете и поведението на совалките и конците, Радулова прави това подробно и коректно. Когато се преподава пряко, възможно е при показването да се обясни дори без нито една дума. Но когато се описва само с думи, е необходимо да се определят функциите на всяка една совалка, за да не се получи двояко тълкуване.

В този раздел е изготвен и анализ на специфичните термини, включващи думи, словосъчетания и изрази, използвани при обясненията на Величка Радулова.

В началото на деветдесетте години на XX век в периодичния печат в България се наблюдава увеличаване на представянето на прагматични теми, като освен шев и кройка, готварство, домашен майстор и подобни, се включват по-малко известни, „екзотични” ръкоделия. Това е повлияно от практиката в чуждия печат, от липсата на подобна информация в изданията през предходните години и е резултат от засилен интерес на читателите към публикации за непознати ръкоделия. По този начин вестници и списания, чиито теми са насочени към тематиката за бита, дома, семейството и жената, започват да препечатват преводни статии, с които да увеличат разнообразието на публикациите си. Това дава основание в подобни издания да намерят своето място автори на материали с информационен или обучителен характер.

Това са български майстори, владеещи подобни умения. При анализ на източниците на тази публикувана информация се откроява по високата стойност на статиите и уроците в сравнение с останалите преводни или масови материали. С отпечатването на ежемесечни или ежеседмични колонки, посветени на конкретно умение, се регистрира езикът на назоваване на инструментите, движенията и получените резултати на преподавателите, които представляват една група от хора, говорещи на слабо известна тема. Те си служат с терминология, която е обяснена и онагледена със схеми, за да послужи за обучение и разпространение на старите техники за изработване на дантела. Совалковата дантела е представена с публикациите на Елгина Величкова и Цветана Кехайова, а техниката фриволите е от поредицата на Светломира Иванова. Обучение в Чехословакия Станка Божинова е съвременна дантелиерка и е една от основателките на група СедянкаТА. След като ѝ е отказано обучение в Калофер, тя намира начин да замине за Прага, тогава в Чехословакия, и така да придобие умение, различно от това, което се практикува в България. Без да знае чешки, тя е записвала термините с български букви, както ги чува и след това е отбелязвала какво вижда като движение на совалките. Преподавателката е записала на чешки термините, които се използват при плетене. Станка Божинова е намерила начин по-късно в България да преведе точното им значение. Този уникален ръкописен текст е интересно доказателство за това, че писмените инструкции за движенията на ръцете и приспособленията са от голямо значение

за предаването на уменията. За специалист, който знае какво е описано, е интересно да се сравнят близките по значение думи на чешки език с българските термини, използвани в момента.

Изразните средства при преподаването се подбират от всеки преподавател според неговия навик и желание. Поради липса на традиции у нас както при практикуването, така и при преподаването, често преподавателите импровизират. Обучението е двустранен процес. Предаването на уменията от страна на преподавателя изисква постепенно въвеждане в материята и усложняване едва при готовност на обучавания. Ученият понякога запомня механично и повтаря сполучливо. Докато работи, някои процеси се изясняват и узряват. Успешно се справят и тези, които не обичат да запаметяват механично. Няма никакъв начин да се напредне само с научаване на теорията и въпреки това някои хора изпитват непреодолимо желание да си запишат, за да може по-късно на спокойствие да разгадаят научат това, което е записано. Когато се обяснява с думи движението на ръцете и в същото време се показва това движение, налице е комплексно въздействие.

Много по-успешно и лесно и за двете страни в процеса на обучение е личното участие. Единственото задължително условие за успех при старите техники за изработване на дантела е желанието за усвояване да е неподправено, дълбоко лично, не бива да се започва насила или с амбиция да се докаже на някого, че можеш да се справиш и с това. От една страна обучаваният получава информация с обясняване и показване, от друга уменията се усвоява и усъвършенства единствено с практикуване. Не го ли направиш сам, няма полза от обясненията и гледането на това как работи друг.

Преподаването е свързано с намиране на начини за по-лесно усвояване, или лични открития, или подсказани от литературата, до която има все по-свободен достъп с интернет, а в някои случаи самият учещ дава препоръки. Цветният код, редуването на двойки совалки с различен цвят на активната и пасивните при совалковата дантела е лесен начин за изясняване на хода на нишките и усвояването на различни технически похвати. Начинът на обясняване за всеки преподавател е различен, това се вижда при сравнение на издадените учебници, поднесената там информация и проблемите при реалното обучение. В някои издания се набляга на теорията, в други разнообразието на материята е представено с малки мостри, които показват нагледно каква е целта на

преподавателя. Невъзможно е да се обхване цялата същност на дантелата наведнъж и по един и същи начин, затова пътищата на усъвършенстване са толкова много и процесът на развитие е безкраен.

Обяснението с думи е сложно и представя движенията последователно. Общото впечатление при изслушването или прочитането е, че обяснените действия са твърде трудни. Когато се показва, се движението се усвоява и запомня едновременно слухово и зрително. Когато се види, поведението на ръцете е ясно и разбираемо. Ако е придружено с думи, това помага да се запомни и когато се работи по-късно самостоятелно, ще може да се повтори на ум като указания и да се изработи. Нежеланието да се чете и възприема и в този случай съществува. Преподаването на ръкоделни умения е сложно, може да се представи като диапазон от несигурности, тъй като има разлика в избора на начина на поднасяне на информацията, в зависимост от обучаващите се, тъй като е обичайно това е разнородна общност.

В зависимост от възрастта на обучаваните думите трябва се подбират съответстващо. По-продуктивно е децата да се забавляват, докато гледат как се работи или докато им се обяснява, ако те работят. За движенията са подходящи думи, които представят работата като игра.

В тази глава се обръща внимание и на промяната в терминологията във времето.

Същността на модата е движението, преходното, мимолетното. Идеи, материали, външният вид на хората, начинът на обличане и обзавеждане, изборът на принадлежности и материи – това е една непрекъсната мобилност. Метафората „модата диктува“ може да се възприеме и буквално. Променя се и езикът, с който се говори за мода. Ако се сравнят описания на модели и статии в модни списания, издавани в България в началото на XX век с тези от днешните списания и материали на същата тема, разликата се открива във всички детайли. Реалният свят се променя и от езика отпадат ненужните вече думи, тъй като престават да са необходими и се забравят. Като доказателство на тази хипотеза могат да се посочат конкретни доказателства за естествената промяна на езика, която може да се разгледа като езикова еволюция.

Писмените източници, в които е използван езикът, на който говорят помежду си дантелиерите в България, дават информация за терминологията за обяснение на технологичните процеси на създаване на дантела. Това прави

възможно изследването на разнообразието от начини да се обяснят движенията на нишките при плетене. Така се регистрира приносът на всеки от преподавателите за обогатяването на специфичния език, с който си служат общностите от хора, практикуващи в България, от което зависи успешното предаване на уменията на следващите поколения.

2.4. Заключение

Направени са изводи за постигнатите резултати.

Изследването е фокусирано върху хората, които днес плетат дантела, с вглеждане и вслушване в тяхната мотивация, проблеми, вълнения, постижения, организации, тяхната дейност, съхраняваща традицията или променяща начините на правене, и като такова е първо по рода си.

Представена е обща информация за плетенето на дантела като културна технология, просъществувала през вековете, проследена е нейната история на поява, разпространение, възход и упадък.

Промяната на предназначението на дантелената материя е разгледана в нейното развитие.

Направен е преглед на особеностите на условията, при които дантелата се практикува в България при появата ѝ, както и в последвалите процеси, следващи световните закономерности на развитието на изкуството.

Изследвана е една слабо позната културна технология, която се практикува и преподава днес и така се съхранява, за да се продължи съществуването ѝ в бъдеще.

Моделите в дантелата са разгледани през различни ракурси, за да се провокира вниманието на по-широк кръг специалисти.

Изследвана е мотивацията на съвременните хора, намерени са отговори на въпроса защо те днес продължават да плетат дантела, въпреки че трудът, който влагат, няма пазарна стойност.

В разговорите с хората са намерени доказателства за устойчивостта на практиката. В отговорите на дантелиерите недвусмислено са засегнати всички изследвани теми. Налага се изводът, че общото се долавя в индивидуалните гласове. Проведените разговори отразяват мнението на плетачите на дантела, начинаещи и напреднали, традиционалисти и изобретатели, мъже и жени, практикуващи като хоби или професионалисти.

Въз основа на получените в тези интервюта отговори са анализирани отношенията между хората, взаимодействията между поколенията, процесите на запазване на традицията и непрекъснатата им промяна; изобретенията, начините на работа, технологичната свобода и ограничения през погледа на хората, които работят; какво е мнението им за традицията и модерното, за новото и старото, за мястото на мъжете в „женските“ ръкоделни умения, за икономическите ползи и употребата на дантелата в бита и облеклото.

Процесът на правене в съвременното е изследван като любимо занимание в свободното време - хоби, също като вид арт терапия, като преподавателска дейност, тъй като общности от дантелиери поддържат това умение живо и в наши дни. В много страни в Европа да си преподавател по правене на дантела е професия, осигуряваща добро заплащане и за целите на преподаването се издават книги и специализирани списания.

Това е признак, че интересът е жив и съвременният човек има нужда да прави с ръцете си именно тези движения, от които се създава именно тази дантела. В търсене на отговор на въпросите за бъдещето на практикуването редица институции организират конкурси на дантелени изделия. Финансират се проекти за създаване на ново отношение сред студентите, младите дизайнери и архитекти, които с професионално отношение към технологията и стилистиката на дантелата да изобретят нови приложения на старинно умение.

Общностите от хора с общи интереси имат свое пространство, свой специфичен живот, свой език, обичаи, памет и минало, отношения, свои места, съвременни форуми, групи и страници в социалните мрежи, имат свои морални неписани закони, имат своя територия на публични изяви на изложби, фестивали и демонстрации.

Съществено е значението на общественото мнение, формирано и заявено от изследователи, организатори, журналисти, които са пряко ангажирани с темата посетители на мероприятия, или пък на случайно попаднали на дантелиерските събития посетители.

Днес дантелата се практикува, помни, показва. Тя е част от атракцията, повод за културен туризъм, посещаване на дантелени места. Събират се хора, за да работят заедно, да си купят совалки, конци и кройки, да покажат едни на други какво работят в момента, да оживят и да споделят дантелената страст. Тези хора обсъждат, питат, разказват, дискутират, бранят, обучават, работят.

В страните, в които има политическа мисъл за подкрепата на тези дейности, се работи по-лесно. Тази помощ се изразява в признаване на статут на умението като обект на нематериалното културно наследство, морална и финансова подкрепа. Реализират се дейности по консервирането на дантелените експонати, обособяването на музеи, центрове, редовно провеждане на международни срещи, фестивали и конкурси.

В дисертационния труд са формулирани изводи за бъдещето на правенето на дантела, а именно, че за да е живо, умението трябва да не се ограничава, а да се развива и да се търсят нови начини за работа, нови приложения, различни форми за преподаване. За да достигне до повече хора, трябва да се практикува масово, да се представя пред обществото, да се изследва по нови начини.

2.2.5. Приложения

В Приложение 1. „С какво и как се прави дантела“ са описани инструментите, материалите и начините за работа на дантелата на совалки и с какви инструменти се прави дантелата на совалки.

Приложение 2. представя анализ на използваните специфични термини в езика на дантелата. Изследван е регистрираният в писмени източници език, на който се говори за дантела и е направен анализ на съвременния начин на комуникация на българските плетачи на дантела. Съставен е речник на всички използвани думи, в сравнителен план с общо употребимия смисъл на думите и употребата им в контекста на плетенето на дантела.

Приложение 3. представлява речник на всички думи, които се използват при говоренето за материалите, работата, движенията, продукцията и обучението от хората, които правят дантела. Думите са въведени както в тяхната обща езикова употреба, цитирана от речниците на българския език, така и в тяхното специално значение.

Приложение 4. съдържа записаните интервюта на 28 души. Провеждането на теренни проучвания сред хората, които активно практикуват днес правенето на дантела, допринася за задълбочаването на изследването на дантелата, представяйки тази дейност като жива част от съвременното нематериално културно наследство. Освен с прегледа на историята на

индустрията и на технологията като процеси на промяна, и на стилистичните анализи на създадените материи като процеси на усложняване, това изследване обогатява изучаването на процесите на развитие и движение на практиката с представянето на съвременните хора и техните дантелени интерпретации.

3. Публикации по темата на дисертацията.

1. Публикация на статия „Импровизация в дантелата“ в Електронно научно издание „Традиционно прикладно изкуство и образование“, брой №1 март 2020 на Висша школа по народни изкуства (академия) С. Петербург, Русия. Статията е № 11 в съдържанието и е публикувана на английски език. В нея са представени възможни нови начини на употреба на традиционна технология за правене на дантела на совалки, създадени от автора, като възможен път за развитие на совалковата дантела. Импровизацията и интерпретацията при индивидуалните авторски модели, наследеното от класиката и свободата при прилагането, трансформацията на познатото и предаването на уменията са разгледани чрез теорията „Изобретяване на всекидневието. Изкуства на правене“ на френския философ Мишел дьо Серто.

DOI: 10.24411/2619-1504-2020-00024

Изданието: http://dpiu.ru/arxiv/v1/v10_1.htm

Статията: http://dpiu.ru/stat/2020_1/2020-01-11.pdf

Публикация в сборник след участие с доклад в научна конференция „Облеклото в българските земи в миналото. Особенности на изворите“, СУ „Св. Климент Охридски“ и ИЕФЕМ-БАН 24 и 25 януари 2020 г. на статия „Дантелата в облеклото на българката. Процесите на промяна след Освобождението, отразени в периодичния печат в края на XIX и начало-то на XX век“. В статията се изследва употребата на дантела като украса в традиционната дреха и ролята ѝ в процесите на модернизиране на облеклото на българската жена. Проследява се приносът на първия български моден журнал „Мода и домакинство“ за усвояване на умения за изработване на дантела.

<https://unipress.bg/image/catalog/1pdf/2121.pdf>

Сборникът с материалите е публикуван през август 2020 г.

3. Публикация на английски език в "Европейско научно електронно списание", Чехия, брой № 3, ноември 2020 г. на статия „Моделите в дантелата“ стр. 87-106. В тази статия правенето на дантела на совалки се интерпретира чрез теории на моделите. Подбрани детайли от технологичния процес на създаване на различните видове стилове в произведените изделия илюстрират идеята за следване на модел при прехвърляне на смисъл от една област на изкуството в друга.

Статията: ESeJ: art2020-11-001

DOI: 10.47451/art2020-11-001

в брой 3, <http://tuculart.eu/collections/archive>

Issue 03-2020 (003)

Eurasia: current issues of cultural heritage

ISSN: 2695-0243

DOI: 10.47451/col-03-2020-003

ISBN: 978-80-907957-2-3